

WNF-plan: Levende rivieren

De Nederlandse rivieren zijn niet meer wat ze geweest zijn. Recht en diep stromen ze zonder omwegen naar zee. Vroeger was er bij de rivier veel meer te beleven. Straks ook weer. Want in 1992 presenteerde het Wereld Natuur Fonds het plan 'Levende rivieren'. Daarmee krijgt de natuur langs de grote rivieren weer een volwaardige plaats.

'Denkend aan Holland zie ik brede rivieren traag door oneindig laagland gaan', schreef de dichter Marsman. Maar het landschap dat hij zag, was lang niet altijd zo geweest. Rivieren waren vroeger geen brede waterstromen langs vlakke, groene uiterwaarden. Integendeel.

10 meter hoge zandoevers

Totdat de mens in het rivierenlandschap ingreep, was het het rijkste landschap van Nederland. In plaats van vlakke uiterwaarden waren er geulen, grindbanken, eilanden, rivierduinen, moerassen en duinen die wel 10 meter hoog konden worden. Er was bos en grasland, nat en droog land, zonnig en schaduwrijk land, langzaam en snelstromend water, hoog en laag land, met vruchtbare en schrale bodem.

Bij de rivieren groeiden 'oibossen'. Dit zijn rivierbossen met hardhout, zoals eik, iep en es, of zachthout, zoals zwarte populieren en wilgen. De bossen met hardhout groeien op hoge gronden, die met zachthout staan graag dichtbij het water. Oibos groeit onvoorstelbaar snel. In één jaar kan een wilg meer dan een meter groeien en in 15 jaar is er al sprake van een echt, hoog bos. Op de Veluwe duurt dat wel 50 jaar. De rivieren hadden vroeger meestal meer dan één geul, met beboste eilanden en zandbanken in het midden. Hun loop lag ook niet vast. Om de zoveel tijd verlegde een rivier zijn bedding. Wie goed kijkt, kan de resten van oude rivierlopen nog in het landschap herkennen.

Levende rivieren: variatie van vroeger, eisen van nu

Het is jammer, maar wel begrijpelijk dat het oude rivierenlandschap is verdwenen. Het is niet prettig wonen en werken als je voortdurend last hebt van het water. Maar ook binnen de grenzen die mensen aan de natuur stellen, is het mogelijk om meer variatie in het rivieren-landschap te brengen. Dat is het doel van het plan 'Levende rivieren'.

Een sleutelrol is weggelegd voor de uiterwaarden. Die kunnen worden omgetoverd in lange stroken natuur die heel Nederland 'dooraderen'. Vele

planten- en diersoorten kunnen zich daarlangs over het land verspreiden. Andere soorten gebruiken de rivieren als trekroutes. Insektenlarven, weekdieren en garnalachtigen hechten zich aan klinkhout in en langs het water.

Stap een is het gedeeltelijk uitgraven van uiterwaarden, zodat de rivier meer ruimte krijgt tussen de dijken. Daarna kunnen bijvoorbeeld runderen, paarden en bevers worden uitgezet. Met hun gegraas en geknaag beïnvloeden zij de plantengroei. Zo komt er vanzelf weer plaats voor bijzondere plantensoorten. De zaden daarvan worden vanzelf aangevoerd via de rivier. Binnen korte tijd zijn wilde reseda, cypreswolfsmelk, kruisdistel en veldsalie terug op hun oude stek.

Het principe: mens en natuur hand in hand

Het principe van 'Levende rivieren' is dat er binnen bestaande activiteiten zo veel mogelijk ruimte voor de natuur wordt gemaakt. Een goed voorbeeld is de kleiwinning in de uiterwaarden. Deze klei wordt gebruikt ter versterking van de dijken en voor bakstenen. Vroeger groeven de steenfabrieken langs de rivieren diepe, rechthoekige kleiputten. Tegenwoordig pellen ze het kleipakket in de uiterwaarden voorzichtig af, zodat oude kreken en beddingen weer tevoorschijn komen.

Iedereen wordt hier beter van. De baksteenkopers krijgen als vanouds hun bakstenen, de dijken worden opgehoogd. Maar ook krijgt de rivier een grotere greep op de uiterwaarden. Die zijn nu lager en raken vaker overstroomd. De oude geulen staan weer in contact met de rivier. En de rivier wordt er ook nog eens veiliger van. Doordat de uiterwaarden dieper zijn, kunnen ze meer water bergen. Dat betekent minder kans op overstromingen bij hoogwater.

Zo'n plan voor slimme kleiwinning slaagt alleen als de steenfabrieken en de eigenaar van het natuurgebied willen meewerken. Samenwerking is dan ook de basis onder 'Levende rivieren'. In de afgelopen jaren heeft WNF contact gelegd met een groot aantal partners. Heel veel instanties en organisaties doen al mee.

Natuurbeschermers en grootgrondbezitters

De meest vanzelfsprekende partners zijn andere natuurbeschermingsorganisaties zoals Natuurmonumenten, Utrechts Landschap en Gelders Landschap. Even vanzelfsprekend is de samenwerking met de grootgrondbezitters in rivierenland, Staatsbosbeheer en Rijkswaterstaat. Staatsbosbeheer beheert vele terreinen in de uiterwaarden en werkt samen met het WNF. Hetzelfde geldt voor Rijkswaterstaat, dat in zijn plannen nadrukkelijk rekening houdt met natuurontwikkeling.

Gemeenten en waterschappen

Ook gemeenten langs de rivieren werken mee. De gemeente Arnhem werkt vanaf 1991 met het WNF samen aan de natuurontwikkeling van de 250 hectare grote Meinerswijk, een uiterwaard middenin de stad. Maar er zijn nog veel meer voorbeelden te geven. Van Beuningen tot Deventer, van Wageningen tot Culemborg: tientallen gemeenten dragen bij aan het herstel van de natuur langs de rivieren binnen hun gemeentegrenzen.

Verder zetten ook de polderdistricten en waterschappen, verantwoordelijk voor het onderhoud van de dijken, hun schouders onder de natuurontwikkeling. Binnen vijf jaar zal een aanzienlijk deel van de uiterwaarden door hun medewerking zijn veranderd in natuurgebied.

Industrie

De baksteenindustrie was al eerder genoemd. Met het Koninklijke Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten en met de Grontmij NV heeft WNF zelfs een overeenkomst getekend. WNF draagt bij aan de promotie van de baksteen als bouw materiaal en de andere twee stimuleren hun leden tot verantwoorde kleiwinning. Want voor wat hoort wat.

Dit is het resultaat: De Gelderse Poort en de Waal

-De Waal is het toonbeeld van een 'levende rivier'. Op veel plaatsen zijn de uiterwaarden het toneel van nieuwe-natuurontwikkeling. WNF werkt hiervoor onder anderen samen met Staatsbosbeheer, Rijkswaterstaat, diverse gemeenten langs de Waal, polderdistricten en steenfabrieken.

Dat gebeurt bijvoorbeeld in de Gelderse Poort, tussen Arnhem en Nijmegen en de Duitse grens, in de Schipperswaard bij Tiel en in de Leeuwense waard tussen Druten en Beneden-Leeuwen. Het meest toegankelijk is de Millingerwaard, ten oosten van Nijmegen. Sinds kort heeft Millingen een prachtig bezoekerscentrum voor de Gelderse Poort.

Volop variatie

Langs de Waal is ontzettend veel te zien. Bijzondere vogelsoorten als ijsvogel, kwartelkoning en oeverzwaluw nemen in aantal toe. Ook keren zeldzame vogels terug, zoals oeverloper, kwak en oeverzwaluw. Er zijn heel veel verschillende plantensoorten. Van groot streepzaad tot marjolein, van kruisdistel tot kattedoorn. Vogels en insecten hebben baat bij deze variatie, vooral omdat de planten in opeenvolgende periodes bloeien. Dankzij de vele wolfsmelksoorten is ook de

zeer zeldzame wolfsmelkpijlstaart - een prachtige nachtvlinder - in de uiterwaarden teruggekeerd. Ook zijn her en der al planten- en insectensoorten gesignaleerd die nooit eerder in Nederland voorkwamen.

Voor vissen en andere waterdieren is de Waal een eldorado. Doordat strangen en geulen weer in open verbinding staan met de rivier hebben zij als vanouds toegang tot de uiterwaarden. Ze hebben allemaal zo hun voorkeuren. Vissoorten als alver en flint kiezen het snelstromende water. Stilstaand water vormt een goede paaiplaats voor andere vissen. Veel bekende en minder bekende soorten profiteren van de natuurontwikkeling: serpeling, karper, bittervoorn, snoek, brasem, enzovoort. Ook kikkers, padden en salamanders maken van ondiepe oeverstroken gebruik om te paren, eieren af te zetten of te schuilen. Andere amfibie'n, zoals de rugstreeppad, kiezen juist de hogere, drogere rivierduinen.

Dit is het resultaat: de Grensmaas

De Grensmaas heet zo omdat het de grensrivier tussen België en Limburg is. Ook deze rivier komt door de samenwerking van WNF, Natuurmonumenten, de provincie Limburg, de omliggende gemeenten en de grindindustrie de afgelopen jaren weer tot leven. Het project heeft de titel 'Groen voor grind' meegekregen.

Aanleiding was de wateroverlast die de rivier het omliggende land bezorgde. De Grensmaas was in de loop der eeuwen een diepe afwateringsgoot geworden, die bij hoogwater gemakkelijk overstroomde. De oplossing werd gevonden in het winnen van grind. Daardoor kunnen de gebieden langs de rivier, hier 'weerden' genoemd, worden verlaagd. Daarmee neemt het overstromingsgevaar af, de grindindustrie krijgt meer grind en de natuur kreeg volop de ruimte.

Een verrassing na elke bocht

De Grensmaas kan weer breed gaan kronkelen. Wilgen- en populierenbossen keren terug. Natuurlijke eilanden, steile oevers en grindbanken maken een tochtje over de rivier tot een spannende belevenis. Grazers als paard en rund zorgen voor variatie in de plantengroei. Vele zeldzame, soms zelfs uitgestorven planten- en diersoorten zijn alweer langs de Maas gesignaleerd. Het stromende water en de wind voeren zaden aan. Binnen enkele jaren zijn de oevers weelderig begroeid. Het water is heel visrijk en zal naast zilverreigers ook zwarte wouwen en visarenden aantrekken. Koninginnepages fladderen er over wilde plantensoorten. Over kronkelige krekken hangen grote takken en stammen. Na elke bocht wacht een verrassing...